

Eric Gustaf Lidbeck, nyttan och naturen

Cajsa Sjöberg

Eric Gustaf Lidbeck (1724–1803) hör inte till Linnés mest kända lärjungar.¹ Visserligen fick han ge sitt namn åt kompositssläktet *Lidbeckia*, men han gick aldrig till historien som en av sin tids stora botanister. Ej heller minns vi honom bland de Linnéapostlar som riskerade sina liv under strapatser i fjärran länder. Ändå var också han i hög grad präglad av sin lärofader och verkade med stor kraft och entusiasm i linneansk anda. Och även om eftervärlden inte räknar Lidbeck till en av de främsta i lärjungaskaran, finns det mycket som tyder på att Linné själv värderade honom och hans kunskaper högt.

Om Lidbeck och hans gärning i Lund kan man läsa hos till exempel Axel Törje, som ger oss en utförlig beskrivning av honom i sin *I den oförlikneliga nyttans tjänst. Eric Gustaf Lidbeck och Skånska Plantageverket* (1973). I *Botanikens historia* (1969) berättar Gunnar Eriksson om Lidbeck, och Sten Lindroth omnämner honom i sin svenska lärdomshistoria. Yngve Löwegren skildrar hans roll, när det gällde naturaliekammaren och dess samlingar vid Lunds universitet. Anders Edestam skrev *Eric Gustaf Lidbeck. En dalsländsk linnéan* (1958), och Anders Jahan Retzius skrev om Lidbeck i sitt *Åminnelsetal öfver Historiae Naturalis och Oeconomiae Professoren, Plantagedirecteuren Eric Gustaf Lidbeck* (1810). Även i böcker om Lunds universitets historia omnämns han. Vidare kan man läsa i *Linnaeus. Nature and Nation* (1999) av Lisbet Koerner om Linné och hans lärjungar, däribland Lidbeck, i en kontext som inbegriper bland annat nytta, vetenskap, acklimatisering och merkantilism.² Listan kan göras lång. Dissertationerna under Eric Gustaf Lidbecks presidium har däremot inte behandlats närmare av ovan nämnda författare. Nedan skall i korthet Lidbecks akademiska gärning knytas samman med hans uppdrag som plantagedirektör i ljuset av just dessa dissertationer.

Lidbeck före Lund

Kronofogdesonen Lidbeck från Dalsland var knappt arton år gammal, när han mötte Linné för första gången. I februari 1742 skrevs han in som student i Uppsala.³ Han inledde sina universitetsstudier med att läsa naturalhistoria och fick Linné som lärare, blev snart en av hans trognaste lärjungar, vän till familjen och även följeslagare på några av Linnés resor, bland annat på Västgötaresan 1746, då han följde med som ende medrese-

när. Att Lidbeck och Linné stod varandra nära kan man bland annat se av deras korrespondens.⁴

Lidbecks botaniska intresse och kunskaper växte med tiden. Det gjorde även hans intresse för hushållning och för odlandet av nyttoväxter. Parallellt med sina studier i naturalhistoria studerade han även ekonomi. Dissertationerna, som han försvarade 1745 och 1747 under Johan Ihres presidium, hade båda ett ekonomiskt innehåll, den senare med fokus på manufaktur, hushållning och handel.⁵ När han hade tagit sin examen tjänstgjorde han under en tid som lärare i Uppsala som ”ekonomie och historia-naturalis docent”. Att kombinera dessa ämnen föll sig helt naturligt i en tid präglad av utilism och merkantilism. Han var inte den ende som gjorde det, men han utmärker sig genom sin övertygelse, intensitet och uthållighet. Dessutom representerar han – när han får rollerna av både professor och plantagedirektör – de två världar som den tiden ville knyta samman, universitetsvärlden och samhället utanför universitetets murar. Vetenskapliga rön skulle, menade man, vara till nytta för vårt land, och följaktligen komma till folkets kännedom. I linje med detta bildades Vetenskapsakademien 1739 och ungefär samtidigt fick svenska språket en ökad betydelse inom den akademiska världen. Om man avhandlade praktiska och nyttiga ämnen endast på latin, kunde ju gemene man gå miste om viktig information. Den första avhandlingen på svenska kom 1738 och handlade om fisket i Norrlands älvar. Sten Lindroth skriver att de första avhandlingarna på svenska behandlade ”ämnen av praktisk natur, angelägna för envar”, och utöver ekonomi berörde till exempel bergsbruk, metallurgi och något senare även juridik.⁶ Även Bo Lindberg behandlar svenskans roll vid universiteten i sin *Europa och latin* (1993), där han menar att ”latinets motsvarar teorin och den internationella orienteringen, svenskan praktiken och den nationella förankringen.”⁷

Lund före Lidbeck

Att kunskaper i botanik ansågs vara av stor vikt för landets ekonomi framgår bland annat av yrkandet vid en riksdag år 1749, då ständerna ansåg att alla universitet i Sverige borde erbjuda undervisning i botanik.⁸ I Uppsala blomstrade redan botaniken, men i Lund var det betydligt sämre ställt med undervisningen i ämnet. Ansvaret för undervisningen i botanik låg, som brukligt var, på medicinska fakulteten, i Lund närmare bestämt på professorn i teoretisk medicin, Gustaf Harmens, som även hade att ansvara för universitetets botaniska trädgård. Enligt Gunnar Eriksson bedrev medicinarna i Lund den botaniska undervisningen ”utan större iver”.⁹ Det finns inga uppgifter om att vare sig Harmens eller hans kollega i praktisk medicin, Eberhard Rosén-Rosenblad, skulle ha bedrivit någon regelbunden undervisning i botanik. I sina dissertationer ägnade sig Harmens mest åt växtfysiologiska frågor, medan Rosén-Rosenblad

visserligen visade ett intresse för det botaniska i *Observationes botanicae circa plantas quasdam Scaniae* (1740) men därutöver inte publicerade någonting inom botaniken. Den botaniskt mest intresserade bland medicinerna i Lund var Johan Leche, som var preses för *Disputatio medico-botanica exhibens primitias florum Scaniae* (1744) och, till skillnad från sina kolleger, sympatiserade med Linné och hans lära. De hade under en tid nära kontakt med varandra brevlades. Leche lämnade emellertid Lund 1748 för att bli professor i Åbo. Det skulle, enligt Eriksson, dröja ända in på 1800-talet – med Anders Jahan Retzius' lärjungar Carl Adolph Agardh och Elias Fries – innan Lund kunde mäta sig med Uppsala i fråga om botaniskt anseende.

Hur var det då beställt med Lunds universitets botaniska trädgård 1749? Linné, som besökte Lund samma år och i sin *Skånska resa* beskriver hur det förhöll sig där då, berättar att akademien i Lund hade blivit bättre sedan han var där som ung student drygt tjugo år tidigare, och att Lundagård, som överhovintendent herr baron Hårleman hade anlagt, var ”oförlikligt präktig med de många slags träd han var prydd”. Lundagård var försett med en rejäl mur, och så även det sköna fält som skulle bli universitetets botaniska trädgård, låter Linné meddela.¹⁰ Han säger dock ingenting om att trädgården skulle ha varit anlagd än. Sannolikt hade växter samlats in och planterats i den botaniska trädgården redan i samband med att Lundagård anlades, men därefter inte fått vederbörlig skötsel, och när Linné kom till Lund 1749 fanns därför inte längre några spår av anläggningsförsöket.¹¹ Av ovanstående framgår att Lunds universitet verkligen var i behov av någon, som kunde undervisa i botanik och få den botaniska trädgården i skick. När det blev en adjunktur i medicin ledig vände sig därför universitetskanslern, Johan Gyllenborg, till Linné för att få tips om lämpliga personer för denna uppgift. Den som fick de allra bästa vitsorden av Linné var Eric Gustaf Lidbeck.

Lidbeck i Lund

Lidbeck fick tjänsten i Lund och hans kvalifikationer när det gällde botaniken var utan tvekan goda. Ändå blev det bråk kring tillsättningen. Av tradition låg ansvaret för botanikundervisningen och den botaniska trädgården, som ovan nämnts, på medicinprofessorerna och på den medicinska fakulteten, och den utlysta tjänsten var en adjunktur i just medicin. Men Lidbeck hade ingen examen i medicin. Han hade inte läst medicin överhuvudtaget. Dessutom hade den medicinska fakulteten inte fått yttra sig vid tillsättningen av tjänsten. Allt detta resulterade i häftiga protester från medicinska fakulteten. Så hade den unge Lidbeck redan när han tillträdde sin tjänst i Lund år 1750 fått ovänner, som från början skulle komma att motarbeta honom i hans arbete. Redan första hösten i Lund började Lidbeck beklaga sig över detta hos kanslern och så småningom

bad han om att i stället för sin adjunktstjänst i medicin få en professur i naturalhistoria. Detta gick av ekonomiska skäl dessvärre inte att genomföra då. 1752 förordnades han emellertid i stället till prefekt för den botaniska trädgården och fick i samband med detta även en instruktion utarbetad av Vetenskapsakademien, där det står att han ”skall hafva göromål, att komma Nat. Historien, i synnerhet botaniquen, i flor, vid Academien i Lund, samt befordre plantager i Skåne af allehanda växter, som äro nyttige i hushållningen, Läkare-konsten och vid färgerierne.”¹² De nämnda så kallade plantagerna skulle bli en tillgång för manufakturerna och det var därför rimligt att Manufakturfonden betalade en del av hans lön. Så blev det. Det var också Manufakturfonden som bekostade Lidbecks studieresa till Tyskland och Holland år 1752, då han besökte plantager, trädgårdar och även naturaliekabinett. I Brandenburg och Sachsen studerade han med stort intresse hur man odlade det vita mullbärsträdet, och i Holland såg han hur man kan plantera och dra nytta av träd och buskar i landskapet. En del av detta refereras det till i dissertationerna som han var preses för, och mer om resan kan man läsa i hans egen reseberättelse som publicerades i *Den Swenska Mercurius* (1760–1761).¹³

När Lidbeck kom tillbaka från sin studieresa fortsatte han sin verksamhet i Lund – han undervisade i hela naturalhistorien, ordnade botaniska exkursioner, ansvarade för den botaniska trädgården, som efter hand blev i allt bättre skick; sist men inte minst var han engagerad i anläggandet av plantagerna. Nu hade Lidbeck nytta av allt han hade lärt sig under sin studieresa på kontinenten. Mycket av det han hade sett odlas där, menade han skulle kunna odlas även i Skåne. Skånes milda klimat var en tillgång. Detta hade även Linné speciellt uppmärksammat under sin skånska resa. Under många år framöver skulle han nu med skiftande framgång lansera en mängd olika växter för odling i Skåne. Platserna för planteringarna hette Paradislyckan och Plantagelyckan och var båda belägna i Lund. Här odlades nu bland annat färgväxter, som man i hög grad hade importerat tidigare – krapp, vejde och safflor. Man odlade tobak, lin, hampa, oljeväxter och medicinalväxter, men också frukt och grönsaker. Även frön från Pehr Kalms resa till Nordamerika såddes i den skånska myllan.¹⁴ Mest känd är nog ändå Lidbeck för sina försök att starta tillverkning av silke. I det syftet planterades inte mindre än 100 000 vita mullbärsträd i Lund med omnejd. Bladen från de vita mullbärsträden var nämligen favoritföda för silkesfjärilslarverna och bidrog till ett silke av extra god kvalitet.¹⁵

Om sina stora planteringsprojekt berättar Lidbeck i sitt *Tal om skånska plantagerna*, som han höll i samband med att han 1755 blev medlem av Kungliga Vetenskapsakademien. Året därpå, år 1756, fick så Lidbeck äntligen sin efterlängtnade professur i naturalhistoria. Botaniken i Lund var därmed inte längre knuten till professuren i medicin.¹⁶ Samtidigt som Lidbeck förordnades till professor utsågs han av riksdagen till ”Directeur öfver Skånska plantagerna”. Han förenade de båda rollerna på ett för

honom och hans samtid helt naturligt sätt. Såväl professor Lidbeck som plantagedirektör Lidbeck arbetade ihärdigt med att sprida kunskap om ”utilitas plantationum”, nyttan av att plantera.

Under Lidbecks presidium

Intelligimus per plantationes, scientiam cognoscendi et colendi plantas in Patria nostra indigenas, aut hospitantes, exoticas cicuresque factas, aut faciendas, usui oeconomico vel medico inservientes.

(Med ”plantationes” avser vi vetenskapen om hur man lär känna och i vårt fädernesland odlar växter, som är inhemska eller främmande och exotiska men har anpassats eller skall anpassas, och som tjänar en ekonomisk eller medicinsk användning.)

Ovanstående citat är hämtat från inledningen till *De utilitate plantationum in Patria*, som försvarades i Lund under Lidbecks presidium år 1760. Ordet ”plantatio” finner vi redan hos Plinius d.ä. under första århundradet e.Kr. i betydelsen ”plantering”, ”planterande”. En annan tidig betydelse av ordet är ”det planterade” eller ”plantan”. I senare latin kom ordet, liksom svenskans ”plantering” även att beteckna platsen, där man har planterat. I Lidbecks dissertationer på latin är ”plantatio” ofta förekommande, ibland i betydelsen plantering/plantage, ibland betecknande själva planterandet. Begreppet ”plantage” kom, enligt Svenska Akademiens ordbok, in i svenska språket i slutet av 1600-talet och användes allmänt i svenskan under 1700- och 1800-talen i en vidare bemärkelse än den vi vanligtvis associerar till idag. I Lidbecks tal används ofta detta uttryck, och ibland i sammanhang då vi med dagens svenska snarare skulle ha talat om ”planteringar”, exempelvis i fråga om köksväxter och träd samt beträffande odlingar i mindre skala. Planteringarna och syftet med dem genomgick under 1700-talet en förändring, vilket också tog sig uttryck i behovet av ett nytt ord. I begreppet ”plantage” rymdes inte bara själva platsen med de planterade växterna utan även tidens tankar om nytta och ekonomi i ett patriotiskt perspektiv. Trots att ”plantage” var ett allmänt vedertaget uttryck med en vidare betydelse än ”plantering”, tycks det inte finnas något latinskt ord för det. Om man slår upp ”plantatio” i några latinsk-svenska lexika från 1700-talet finner man endast betydelsen ”plantering”. I Lindfors svensk-latinska lexikon från 1824 kan man emellertid finna både ”plantage” och ”plantering”, men för båda anges ”plantatio” som den latinska motsvarigheten.¹⁷ Att en definition av ”plantationes” ansågs behövas i dissertationen visar i sig att innebörden av begreppet inte var självklar för en läsare ens på den tiden. Enligt Lidbecks egen definition avser ”plantatio” dessutom något mer än det vi vanligen förknippar med 1700-talets plantage-idé; det knyter samman teori och praktik. Detta utmärker också de flesta av Lidbecks dissertationer. De har visserligen en

akademisk dräkt men är i de allra flesta fall påfallande jordnära vad gäller innehållet.

Vid den här tiden kan en avhandling innehåll, dess teser och tankar, i de allra flesta fall tillskrivas preses, medan respondentens främsta uppgift var att vid disputationen försvara avhandlingen, som han inte nödvändigtvis ens hade skrivit själv. I fråga om dissertationerna under Lidbecks presidium är preses inflytande vad gäller innehållet utan tvekan stort. Variationerna mellan de olika dissertationerna när det gäller språket tyder emellertid på att det inte är en och samma person som har skrivit alla.¹⁸ Lidbecks tankar och ståndpunkter framkommer i bland annat de båda talen han höll i Vetenskapsakademien, vidare i Vetenskapsakademiens handlingar, i tidningsartiklar och pedagogiska småskrifter till allmänheten.¹⁹ Samma tankar återkommer som en röd tråd även i de flesta av de totalt tio avhandlingar som han var preses för under perioden 1750–1779. Två av dessa berör hushållning, resten behandlar växter. Endast en av de sistnämnda har emellertid ett botaniskt innehåll, nämligen den som utreder huruvida svamparna bör räknas till växtriket. Övriga dissertationer behandlar växterna ur ett nyttoperspektiv. Även dissertationer med titlar som *De betula alno* (1779; Om alen) och *De moro alba* (1777; Om det vita mullbärsträdet) behandlar främst växternas plantering, skötsel och nytta. I *De moro alba* ges visserligen en botanisk beskrivning, något man sällan ser i dissertationerna under Lidbecks presidium, men den är lånad från Linné och har en hänvisning till *Genera plantarum* (6:e uppl., 1764).²⁰ Endast en av dissertationerna är skriven på svenska, nämligen *Nyttan af medicinal-växters samlande ock plantering inom riket* (1775).²¹

De resterande fyra avhandlingarna handlar också om nyttan, men inte bara om det som var nyttigt för vårt lands ekonomi och invånare just då, utan också i hög grad om det som skulle gynna deras efterkommande och vårt lands natur på sikt. I dissertationerna betonas att vi har att förvalta Skapelsen på ett klokt sätt. Naturen skall självklart brukas, men får aldrig missbrukas. Detta hade redan skett och orsakat två problem, som delvis hängde samman och som bekymrade Lidbeck framför andra – sandflykten samt att våra skogar, framför allt de skånska, var på väg att försvinna. I *Det skånska kulturlandskapet* (2002) beskriver några av dagens kulturgeografer situationen i Skåne i slutet av 1700-talet som en ekologisk kris och jämför den med dagens ekologiska problem i tredje världen, som på liknande sätt orsakas av bland annat överbete, överodling, bränslebrist och skogförstörning.²² Ämnet berörs även av Berndt Friberg i *Stubbapilen: Slättens signum* (2004), där man kan läsa att Skåne under 1700-talet och början av 1800-talet var ”nästan helt avskogat och sönderbetat”.²³ Sandflykten och idéer om hur man bäst skulle komma tillrätta med problemet behandlas i en av avhandlingarna under Lidbecks presidium, *De arena volatili Scanensi ejusque cohibitione* (1760). De övriga tre betonar alla *utilitas plantationum*. *De silvicultura Scaniae* (1757) fokuserar speciellt

de skånska skogarna och skogsbruket, *De utilitate plantationum arborum fruticumque in Scania* (1768) handlar om nyttan av att plantera träd och buskar i Skåne och har sålunda en hel del gemensamt med föregående avhandling. Den sista avhandlingen har titeln *De utilitate plantationum in patria* och tar upp diverse växter man med fördel kan odla i vårt fädernesland. Även i denna avhandling nämns problemet med att skogen är på väg att försvinna.²⁴ I patriotisk anda betonar dissertationerna vårt gemensamma ansvar för såväl fosterlandet som naturen. När naturen blir föremål för vördnad och respekt är det Skapelsen i sig som lyfts fram, inte Skaparen. Det fysikoteologiska perspektivet vi finner hos Linné gör sig sålunda inte gällande hos Lidbeck.

I de tre sistnämnda avhandlingarna kan vi läsa om vilken enorm tillgång skogen var. Det svenska riket tjänade stora pengar på exporten av timmer, och tillgången på trä som bränsle var en nödvändighet för industrin, främst metallindustrin. Även framställningen av till exempel glas, tjära, alun, pottaska och salpeter krävde bränsle. Trä användes för att bygga båtar och hus, och för uppvärmning och matlagning behövdes bränsle. ”Ingenting är därför nyttigare än skogarna, men ingenting mer försummat”.²⁵ För varje dag som gick minskade skogen och det var hög tid att vidta åtgärder. Som bidragande orsaker till hotet mot vår natur angavs – redan på 1700-talet – okunnighet, vinningslystnad och det faktum att man hade glömt bort kommande generationer.

En konsekvens av att skogen minskade var också det ökande problemet med flygsand. Platser i Skåne som led av detta var Ängelholm, Helsingborg, Landskrona, Skanör, Falsterbo, Ystad, Sandhammaren med flera. Att plantera barrskog för att binda flygsanden föreslås. Detta hade man gjort med framgång bland annat i Vomb. I avhandlingarna finner vi ett antal förslag på hur skogarna kan räddas. När man behöver bränsle bör man tänka på att aldrig avverka träd som växer långsamt, som bok och ek, utan i stället välja snabbväxande arter. Vid byggande av broar och gårdsgårdar bör man i stället för trä välja sten, om sådan finns. Inhägnader och stängsel kan i vissa fall bytas ut mot häckar, som även kan bidra med bränsle. Svedjebruk bör endast tillåtas på vissa platser och det behövs hårda restriktioner beträffande all avverkning. Men först och främst bör man så nya träd. Här ges konkreta råd om hur frön ska förvaras, och om när och var de bör sås. Läsaren upplyses här om att man kan få så många frön man vill gratis hos avhandlingens preses i Lund. Vidare betonas vikten av att de späda plantorna sköts väl samt skyddas mot boskap, till exempel genom plantering av häckar. Häckar och rader av träd kan även tjäna som skydd mot väder och vind eller användas för att märka ut gränserna mellan olika fält och byar. Här rekommenderas bland annat olika arter av *Salix*, till exempel pil, som vi än i dag ser i de skånska pilevallarna. Berndt Friberg konstaterar att pilodlingen ännu i mitten av 1700-talet var mycket begränsad, att man planterade mer kring 1770,

men att det blev en stagnation mot slutet av seklet. Det var, enligt honom, först en bit in på 1800-talet som pilevallen blev ett typiskt inslag i det skånska landskapet.²⁶ Även om det följaktligen inte hade hunnit bli så vanligt med pilplanteringar i Skåne vid 1700-talets mitt, fångade en del av dem som fanns uppenbarligen Linnés intresse när han var där, och han skriver i sin *Skånska resa* att pilplanteringen är både till nytta och prydnad.²⁷ Inte sällan kommenteras skönhetsaspekten även i avhandlingarna under Lidbecks presidium när det gäller planteringen av träd och buskar, som just *ornant simul ac prosunt*, pryder samtidigt som de är till nytta.

Problemen med skogarna och flygsanden diskuteras i såväl *De silvicultura Scaniae* som i *De utilitate plantationum arborum fruticumque in Scania*. Även i *De utilitate plantationum in patria* nämns visserligen problemet med de svenska skogarna, men denna avhandling handlar i första hand om odlandet av olika typer av växter med fokus på nyttan och ekonomin. Här ges en mängd exempel på växter vi borde odla mer i Sverige, bland annat frukt, grönsaker, medicinalväxter och färgväxter, med andra ord sådant som vi vet att Lidbeck även lät odla i egenskap av direktör för Skånska plantageverket. I denna dissertation uppmärksammas vi för övrigt på att rikets alla universitet vid detta tillfälle hade professorer med ett speciellt intresse för just plantagerna. Lund hade ”Herr Praeses [...] Professor här vid Academien, samt tillika [...] Directeur öfver Skånska plantagerne.” I Uppsala fanns professor Johan Lostbom och i Åbo professor Pehr Adrian Gadd. ”Bägge desse Herrars göromål är äfven, att flitigt idka Plantage-Vetenskapen.”²⁸

De ovan nämnda dissertationerna, som betonar nyttan av att plantera, understryker även vikten av att allmänheten får kunskaper i ämnet. Geme- ne man uppmuntras att plantera och måste då få veta hur man förökar, sår, planterar och sköter växterna. Dissertationerna under Lidbecks presidium rymmer visserligen många praktiska instruktioner, men eftersom alla utom en är skrivna på latin nådde de inte denna målgrupp. Till den riktade sig emellertid Lidbecks produktion på svenska, till exempel hans *Beskrifning angående allehanda träns planterande* (u.å.).

Lidbecks kolleger

Under sin tid i Lund fick Lidbeck två kolleger inom naturalhistorien, som även de visade ett stort engagemang när det gällde förmedlandet av kunskaper till allmänheten. Den ene, Engelbert Jörlin (1733–1810), var liksom Lidbeck linnean. Hans stora botaniska verk, *Principia botanices illustrata, seu Partes fructificationis* (1789), beskriver fruktifikationens delar enligt Linnés system. Jörlin visar här sin kompetens i den vetenskapliga botaniken. I en rad övriga skrifter visar han även sitt engagemang för botaniken i nyttans tjänst, och vänder sig pedagogiskt till allmänheten i till exempel *Swenska Frukt-trägården* (1796), vars fullständiga titel tydligt

visar skriftens syfte: *Swenska frucht-trägården eller Konsten att så, plantera och flytta allahanda frucht-trän samt oculera och ympa; alt tydeligen beskriwitt, och tillika med kopparstick wisadt och förestält, at hwem som wil kan sjelw lära och göra det samma utan mästare.*²⁹

Den andre kollegan, Anders Jahan Retzius (1742–1821), var visserligen ingen regelrätt Linnélärjunge men representerar ändå fullt ut det linneanska, såväl beträffande sin botaniska kompetens som i sin syn på nyttan. Som professor i naturalhistoria fick Retzius en avsevärd betydelse för botanikämnet i Lund. Han artbestämde både växter och djur och gjorde en stor insats som lärare. När han undervisade utgick han från Linnés *Philosophia botanica* (1751) och sin egen *Florae Scandinaviae prodromus* (1795). Hans mest berömda botaniska verk är emellertid *Observationes botanicae* (1778–1791), ett illustrerat verk i sex delar som gjorde honom även internationellt erkänd. Trots sin dokumenterade fallenhet för den botaniska vetenskapen visar Retzius intresse också för hushållningen. Detta kan vi bland annat se i hans *Försök til en flora oeconomica Sveciae eller Svenska Wäxters nytta och skada i hushållningen* (1806). Liksom Lidbeck arbetade han för ett ökat planterande och fler plantskolor; särskilt viktigt ansåg han det vara med plantering av träd på den skånska slätten. Om detta skrev han i *Anwising till träds plantering för allmogen på landet isynnerhet på skånska slätten* (1811).³⁰ Vidare var Retzius liksom Lidbeck engagerad i problemet med flygsanden.

Av det Jörlin och Retzius har skrivit ser vi att båda hade en tydlig linneansk profil och hög kompetens när det gällde det vi i dag kanske skulle rubricera som den mer vetenskapliga botaniken. Sina kunskaper och rön inom det här området spred de på latin till en akademisk och internationell läsekrets. Båda skrev dessutom en del om ekonomi och nytta av mer inhemskt intresse. Dessa skrifter riktade sig till en svensk målgrupp, av vilka många befann sig utanför den akademiska världen och inte förstod latin, och skrevs följaktligen på svenska. Bland dessa finner vi pedagogiska och informativa skrifter med konkreta tips och råd riktade direkt till gemene man, men också avhandlingar. Retzius var till exempel preses för ett antal avhandlingar på svenska med praktiskt och ekonomiskt innehåll, bland annat för en om sandflyktsplantering.³¹

Lanthushållningens och nyttans centrala roll i dåtidens samhälle avspeglas således även i de botaniskt inriktade akademikernas produktion. På motsvarande sätt kom ekonomerna att behandla till exempel växter, jordbruk och naturtillgångar ur sin ekonomiska synvinkel. En ekonom som uppehållit sig mycket just vid sådant som rör lantbruket och landskapet är för övrigt Clas Blechert Trozelius (1719–1794), som blev professor i Lund 1758. Bland dissertationer under hans presidium finner vi bland annat följande tre: *En hushållares uppmärksamhet vid växt-riket* (1760), *Anmärkingar vid Hvit- och Rot-Kåhls Planteringen* (1762) samt *Tankar om gammal Åker och gammal Äng* (1763).³² Trozelius var preses för

närmare hundra dissertationer, som i de allra flesta fall handlar om hushållning och är skrivna på svenska. Här märks tydligt att ekonomi var det första ämnet att lämna latinet till förmån för svenskan. Fastän även Lidbecks dissertationer i hög grad berör nyttan och hushållningen är endast en av hans tio avhandlingar skrivna på svenska. När det gäller Trozelius' dissertationer är förhållandet nästan det omvända. Dissertationer som behandlar mer akademiska och teoretiska frågor är dock ännu skrivna på latin, exempelvis *De necessitate studii oeconomici* (1768), *Dissertatio quaestionem evolvens: an oeconomia scientiis philosophicis sit annumeranda, nec ne* (1768) samt *De vera et genuina oeconomiae divisione* (1768), så även ett par dissertationer med zoologiskt innehåll, *Aphorismi nonnulli ex Zoologia generali* (1767) och *De animalibus hibernantibus* (1768).³³ Visserligen tränger svenskan vid den här tiden således ut latinet inom vissa områden, främst inom ekonomin, men behåller icke desto mindre sin ställning som de lärdes modersmål i kommunikationen av vetenskapliga rön på den internationella arenan ännu en bit in på 1800-talet.³⁴

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att botaniken i Lund under 1700-talets första hälft mestadels förde en tämligen tynande tillvaro som biämne till medicinen. När den linneanska botaniken kommer till Lund med Linnés lärjungar vid seklets mitt sker en förändring; botaniken börjar nu etablera sig som ämne och får en allt större betydelse. Botanikens anknytning till medicinen minskar, och i stället knyts – helt i Linnés anda – fasta band till ekonomiämnet. I och med Lidbecks professur formaliseras denna förändring, en förändring som med Lidbeck även innebär en förening av teori och praktik, av akademiskt och samhällsnyttigt. Lidbeck företog inga längre expeditioner, utan använde sin uteslutande energi dels till sina planteringsprojekt i Lund, dels till att sprida kunskaper om planterandet och växterna – om agrikulturen, hortikulturen, silvikulturen. Mot slutet av 1700-talet utvecklades i Lund även den andra linneanska sidan av den botaniska – den systematiska botaniken. I början av påföljande sekel utgjorde botaniken till slut en egen akademisk disciplin, som nu frodades även i Lund.

Summary

Eric Gustaf Lidbeck, utility and nature. By Cajsa Sjöberg. The Linnaean disciple Eric Gustaf Lidbeck played a significant part in the development of botany at the University of Lund, where he substantially improved the Botanical Gardens as well as the teaching of botany. At the time of Lidbeck's arrival in Lund in the middle of the 18th century, botany was still a subsidiary subject to medicine and at times rather neglected; during his time as professor of natural history, however, its importance increased. Not surprisingly it was often connected with economical matters, since

Swedish authorities were greatly concerned with developing techniques, products and crops to further the economic stability of the country. When Lidbeck was appointed professor at Lund he was also made director of the Skåne Plantation Bureau. As its director he advocated a broader and more expansive approach to agriculture and forest management in Skåne, the southernmost province of Sweden. He pleaded for the planting and economical exploitation of all kinds of plants, bushes and trees. To produce a domestic raw silk he had, for example, thousands of mulberry-trees planted in Skåne. As professor he presided over several dissertations concerning the landscape and plantations in Sweden, especially in Skåne. In the light of these dissertations this essay shows how Lidbeck combined his missions – as a professor of natural history and as a superintendent of the Skåne Plantation Bureau – in a most natural way and how this gave his plantation work an academic attire. Furthermore, the dissertations outline a clear picture of Lidbeck's way of looking at the landscape, at utility and at nature.

Noter

1. Denna stavning av efternamnet är den vanliga, men någon gång ser man Liedbeck, till exempel som författare till *Berättelse om vilda träns plantering* (Stockholm, 1759); när han som respondent försvarade sina avhandlingar användes även stavningarna Liidbeck (1745) och Lüidbeck (1747).
2. Axel Törje, *I den oförlitneliga nyttans tjänst: Eric Gustaf Lidbeck och Skånska Plantageverket* (Lund, 1973); Gunnar Eriksson, *Botanikens historia i Sverige intill år 1800* (Uppsala, 1969); Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria: Frihetstiden* (Uppsala, 1978); Yngve Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet: Ett bidrag till zoologiens historia* (Uppsala, 1952); Anders Edestam, "Eric Gustaf Lidbeck: En dalsländsk linnéan", *Hembygden* 1958; Anders Jahan Retzius, *Ånimelsetal öfver Historiae Naturalis och Oeconomiae Professoren, Plantagedirecteuren Eric Gustaf Lidbeck* (Strengnäs, 1810); Gösta Johannesson, *Lunds universitets historia II: 1710–1789* (Lund, 1982); Lisbet Korner, *Linnaeus: Nature and Nation* av (Cambridge, 1999).
3. UU:s matrikel.
4. Linnés korrespondens är under utgivning och tillgänglig på nätet. Se *The Linnaean Correspondence*, http://linnaeus.c18.net/Letters/letter_list.php
5. *Cura Principis circa Distribuenda Officia in Republica* (Upsaliae, 1745); *Recentioribus Regni SvioGothici Incrementis* (Upsaliae, 1747).
6. Lindroth, *Svensk lärdomshistoria: Frihetstiden*, 282 f.
7. Bo Lindberg, *Europa och latinet* (Stockholm, 1993), 83.
8. Riksdagen 1749.
9. Eriksson, *Botanikens historia*, 273–275.
10. Carl von Linné, *Skånska Resa* (Stockholm, 1751), 229.
11. Om detta läser man hos Axel Törje, *De botaniska institutionerna vid Lunds universitet* (Lund, 1968), 10.
12. Vetenskapsakademiens instruktion medföljde *Kungl. brev av den 21 juni 1752*.
13. Om mullesträdsplantagerna kan man läsa i *De Moro alba*, resp. Johan Henrik Engelhart (Lund, 1777), 6; i dissertationen, som behandlar nyttan av att plantera träd och buskar i Skåne, återkommer han särskilt till holländarnas sätt att gå till väga, *Hollandorum more*. Se *De utilitate plantationum arborum fruticumque in Scania*, resp. Olof Hindbeck (Lund, 1768), 12–14; Lidbecks egen reseberättelse finner vi i "Resebrev" i *Den Svenska Mercurius* (1760–1761).
14. Lidbeck skriver om de amerikanska träden i *Lärda Tidningar* 1754.
15. Antalet mullesträd nämns bland annat i *De utilitate plantationum in Patria*, resp.

Andreas Skragge (Lund, 1760), 25: "ex plus quam 100 000 Moris, [...] quae hic ad Lundam [...] crescunt." I *De Moro alba*, 8, uppger det totala antalet vita mullbärsträd i Skåne år 1760 ha varit 150 000: "Multitudo tamen in Scania arborum harum, ad annum 1760, numerum 150 000 impleverat". Det vita mullbärsträdet och silkesodlingen behandlas även i en dissertation under Linnés presidium: *De phalaena bombyce*, resp. Johannes Lyman (Uppsala, 1756).

16. Kungl. brev 31/3 1756. Det skulle dock dröja ända till 1812 innan Lunds universitet får sin första professur i botanik, när den store botanisten Carl Adolf Agardh blir professor. Ursprungligen gällde denna professur även praktisk ekonomi, men kom så småningom att inkludera endast botaniken.

17. Christophorus Cellarius, *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis...* (Stockholm, 1729); J. C. Sjöbeck, *Et mindre latinskt och svenskt... lexicon...* (Stockholm, 1774); Håkan Sjögren, *Lexicon manuale latino-suecanum...* (Stockholm, 1775); Jacob Axel Lindblom, *Lexicon latino-suecanum* (Uppsala, 1790); Anders Otto Lindfors, *Fullständigt svenskt och latinskt lexicon* (Lund, 1815-1824).

18. En närmare undersökning av språket har påbörjats av artikelförfattaren för att uttröna i vilket mån Lidbeck respektive hans respondenter har hållit i pennan.

19. *Tal, om skånska plantagera, hållit den 18 Octob. 1755*, Inträdes-tal i Vetenskaps akademien (Stockholm, 1755); *Tal om planteringar, hållet för Kongl. Vetenskapsakademien, vid praesidii afläggande den 8 Januarii 1766* (Stockholm, 1766); *Berättelse om wilda träns plantering* (Stockholm, 1759); *Beskrifning angående allehanda träns planterande* (u.o., u.å.); Exempel på medverkan i Vetenskapsakademiens handlingar är Lidbecks *Anmärkning vid Skånska-Flygsands-trakterne, och deras hjälpande genom plantering* (1759); Exempel på tidningar är *Lärda Tidningar* och *Den Svenska Mercurius*.

20. *De moro alba*, 11 f.; Carl von Linné, *Genera plantarum eorumque characteres naturales secundum numerum, figuram, situm, et proportionem*, 6:e uppl. (Stockholm, 1764), 487.

21. De båda dissertationerna som berör hushållning: *De modo optimo tractandi oeconomiam privatam in patria*, resp. Jonas Hjelm (Lund, 1750), och *De rei rusticae in academiis*

tractandae ratione, resp. Carl Nyrén (Lund, 1754); *Dissertationen om svamparna: Dissertatio fungos regno vegetabili vindicans*, resp. Jonas Dryander (Lund, 1776); Om alen och om det vita mullbärsträdet: *De betula alno*, resp. Jöran Rooth (Lund, 1779); *De moro alba*, resp. Johan Henrik Engelhart (Lund, 1777); *Akademisk avhandling om nyttan af medicinal-växters samlande och plantering inom riket*, resp. Eric Theodor Björnlund (Lund, 1775).

22. U. Emanuelsson, C. Bergendorff, M. Billqvist, B. Carlsson, N. Lewan (red. M. Billqvist), *Det skånska kulturlandskapet, Årsbok för Naturskyddsföreningen i Skåne* (Lund, 2002), 132.

23. Berndt Friberg, *Stubbapilen. Slättens signum* (Malmö, 2004), 20.

24. *De arena volatili Scanensi ejusque cohibitione*, resp. Olof Bring (Lund, 1760); *De silvicultura Scaniae*, resp. Ebbe Bring (Lund, 1757); *De utilitate plantationum arborum fruticumque in Scania*, resp. Olof Hindbeck (Lund, 1768); *De utilitate plantationum in patria*, resp. Andreas Skragge (Lund, 1760).

25. "Nil itaque silvis utilius, nil vero magis neglectum". *De silvicultura Scaniae*, 6.

26. Friberg, *Stubbapilen. Slättens signum*, 22-26.

27. Linné, *Skånska resa*, 246.

28. "Professores ad omnes Regni Academiae constituti sunt, quorum intererit, praeter res alias ad oeconomiam pertinentes, artem plantandi publice & privatim edocere et exercere." *De utilitate plantationum in patria*, 9.

29. Engelbert Jörllin, *Principia botanices illustrata, seu Partes fructificationis ... ad systema botanices Linneanum intelligendum ...* (Lund, 1789); *Swenska frucht-trärgården eller Konsten att så, plantera och flytta alla-handa frucht-trän samt oculera och ympa; alt tydeligen beskrifwit, och tillika med kopparstick wisadt och förestält, at hwem som vil kan sjelv lära och göra det samma utan mästarte* (Lund, 1796).

30. Anders Jahan Retzius, *Florae Scandinaviae prodromus enumerans plantas Sueviae, Lapponiae, Finlandiae et Pomeraniae ac Daniae, Norvegiae, Holsatiae Islandiae Groenlandiaeque* (Lipsiae, 1795); *Observationes botanicae*, fasc. 1-6 (Lipsiae, 1778-1791); *Försök til en flora oeconomica Sueciae eller Svenska Växters nytta och skada i hushållningen*, del 1-2 (Lund, 1806).

31. *Oförgräpelig tanckar om flygsands plantering*, resp. Nils Brunzelius (Lund, 1802).

32. *En hushållares uppmärksamhet vid växt-riket*, resp. Isaac Sandahl (Lund, 1760); *Anmärkingar vid Hvit- och Rot-Kåhls Planteringen*, resp. Magnus Lund (Lund, 1762); *Tanckar om gammal Åker och gammal Äng*, resp. Esaias Tegnér (Lund, 1763).

33. *De necessitate studii oeconomici*, resp. Jonas Sellman (Lund, 1768), (Om nödvändigheten av att studera ekonomi); *Dissertatio quaestionem evolvens: an oeconomia scientiis philosophicis sit annumeranda, nec ne*, resp. Erik Åkerberg (Lund, 1768), (Avhandling

som utreder, huruvida ekonomin bör räknas till de filosofiska vetenskaperna eller ej); *De vera et genuina oeconomiae divisione*, resp. Karl Revigin (Lund, 1768), (Om den sanna och naturliga indelningen av ekonomin); *Aphorismi nonnulli ex Zoologia generali*, resp. Lars Gabriel Forsmarck (Lund 1767); *De animalibus hibernantibus*, resp. Jonas Svenonius (Lund, 1768).

34. Under 1830-talet skrevs nästan 80 % av alla avhandlingar i Uppsala på latin, se U. Örneholm & K. Östlund, "Avhandlingsspråk vid Uppsala universitet 1600–1855", i *Lychnos* 2000, 180–183.